

*Cuhûdu'l-muhaddisîn fî nakdi  
metni'l-hadîsi'n-Nebeviyyi'ş-Şerîf,*  
Muhammed Tâhir el-CEVÂBÎ,  
Tûnus 1986, 534 sh.

Eser<sup>1</sup> müellifin doktora tezi olup, bu konuyu çalışma nedenini şöyle açıklamaktadır: “Bazı insanlar muhaddislerin sened tenkidini gâyet iyi yaptıklarını, ancak metin tenkidi üzerinde durmadıklarını iddia ediyor, hâlbuki hadîs ilminin ana hedefi; Hz. Peygamber’den vârid olan sahîh sünnete ulaşmaktır. Onların bu iddialarının cevaplamak maksadıyla bu konuyu çalıştım. Amacım; muhaddislerin metin tenkidi yolundaki çabalarını ortaya koymaktır. Böylece sünnete şüphyle bakanların şüpheleri giderilir ve sünnete ta’n etmeye çalışanların da bu çabaları boşa gider”(s. 5).

Çalışma üç ana tema üzerine kurulmuştur. Birincisi; hadîs ekolleri, ikincisi hadîs tenkidinin ortaya çıkışı, evreleri ve önemli tenkitçiler, üçüncüsü Metin Tenkidi o da kendi içinde iki farklı tema altında çalışılmaktadır; kavramsal tenkit ve uygulamalı tenkittir. Eser; mukaddime, altı bölüm ve sonuçtan oluşmakta olup, mukaddimedede müellif çalışma planını, eserin içeriğini ve çalışma nedenini beyan etmektedir.

Birinci bâb iki fasıldan oluşmakta olup, birinci fasılda hadîs ekolleri, ikinci fasılda da hadîs usûlü ilminin ortaya çıkışı, gelişimi, yazılması ve hadîs metninin incelenmesinin bu çalışmalardaki oranından bahsetmektedir. Hadîs ekollerinden bahsederken; hadîs ekolunu tanımlayarak başlamış ve Hz. Peygamber’in Yemen ve benzeri yerlere gönderdiği elçilerin bu ekolleri temellendirdiğini, sahâbe döneminden itibaren bâriz bir şekilde ortaya çıkmaya başladığını söylemiştir. Hadîs ekolleri ve Medine, Mekke, Yemen, Basra gibi önemli hadîs ekollerinden bahsetmiştir.

<sup>1</sup> 16 Kasım 1939 yılında Tunus’ta doğdu, 1966 yılında üniversiteden mezun oldu, 1975 yılında yüksek lisansını, 1981 yılında doktorasını tamamladı ve 1986 yılında hadîs dalındaki doktorasını Zeytune Üniversitesi’nde tamamladı. el-Cevâbî; Tunus, Cezâyir ve Kuveyt’te öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Onun elimizdeki eseri dışında hadîsle ilgili bir diğer eseri vardır, o da *el-Cerh ve’t-tâ’dîl beyne'l-müteşeddîdîn ve'l-mütesâhilîn* isimli çalışmasıdır. el-Cevâbî 11 Haziran 2012 yılında vefat etmiştir.

Müellif sahabe ve tâbiîn döneminde tesis edilen ekolleri anlattıktan sonra etbâu't-tâbiîn döneminde tesis edilen ekollerden bahsetmiş ve Bağdat, Vâsıt, Horasan, Maverau'n-Nehir, Afrika, Endelüs ekollerini tanıtmış, ancak Horasan, Maverau'n-Nehir ve Afrika ekolünü geniş bir şekilde işlemiştir. Müellif; ekoller bahsine ilave olarak hadîs medreselerinde bahsetmiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da daru'l-hadîs inşa ettiğini belirtmiştir. II. Selim döneminde Edirne'de ve III. Murat döneminde de Medine'de dâru'l-hadîslerin açıldığını ve bu medreselerin hadîs ekollerinin sonucu olarak ortaya çıktığını söylemiştir. Bu bahislerden sonra müellif farklı şehirlerdeki hadîs ilmiyle meşgul olan âlimleri anlatmış ve Ali b. el-Medîni'den konuyla ilgili bazı şahısların bilgilerini naklederek bu faslı devam ettirmiştir. Bu faslın sonunda muhaddislerin hadîs ekolleri arasında ayrımlara gittiğini bu ayrımların tedvin öncesine ait olduğunu beyan etmiştir.

İkinci fasılda da hadîs usulü ilminin süreçlerini anlatırken, hadîs, haber ve eser, sünnet gibi kavramları tanımlamakla başlamış, sünnet tanımını uzunca anlatmış, sünnetle hadîsin farkında bahsettikten sonra hadîs usulü ilmi hakkında bilgi vermiştir. Şafîi, Müslim ve Tirmizî'nin hadîs usulü hakkındaki yazımlarına yer vermiş ve Ramehurmuzînin hadîs usulü kitabından bahsetmiştir. Daha sonra diğer hadîs usulü kitaplarına değinmiş ve İbnu's-Salâh'ın çalışmasından uzunca bahsetmiştir. İbnu'l-Ekfânî'nin hadîs usulünü rivayet ve dirayet olmak üzere iki bölüme ayırdığını söyledikten sonra, bu konuyu da uzunca anlatmıştır. Faslın sonunda da müellif hadîs usulü hakkında yapılan çağdaş çalışmaları ele almaktadır.

Müellif İkinci bâbta hadîs tenkidi ve münekkidler anlatmıştır. Bu bâbın ilk faslında hadîs tenkidinin oluşumu, gelişimi ve evreleri hakkında uzunca bilgi vermiştir. Bu fasılda tenkidin tanımı ve hadîsçilerin nezdindeki tenkit, hadîs tenkidinin oluşumu ve gelişimini beyan ettikten sonra tenkit evrelerine yer vermiştir. İlk evre olarak hadîsin subutüne yönelik tenkitle başlamıştır. Hz. Peygamber dönemindeki hadîs tenkidinden bahsederken, Hz. Peygamber döneminde hadîs uydurmalarının olduğu izlemine veren rivayetleri uzunca tenkit etmiş ve Hz. Peygamber'in döneminde uydurma olmadığını kanıtlamıştır. Daha sonra sahabenin hadîs rivayet etme ve eda etmede ihtiyatlı davrandıklarını örneklerle anlatmıştır. Ardından da hadîs metni tenkidinin sahabe döneminde başladığını belirtmiş ve buna ait örnekler vermiştir. Daha sonra zabt yönünden ravileri tenkit etme konusuna değinmiştir. Hz. Osman'ın (r.a.) vefatından sonrası ravilerin adaletinin de tenkide tâbi tutulmaya başladığını ve isnadın istenmeye başladığı ifade etmiştir. Bunlardan sonra Cerh ve Tadil, İlel, Muhtelifu'l-Hadîs, Müşkîlu'l-Hadîs, Nâsîh ve Mensûh, Esbabu'l-Vürûd ve Garibu'l-Hadîs gibi hadîs ilimlerini ve onların önemli ve hayırlılarını anlatmıştır. Bunlardan sonra Fıkhü'l-Hadîs ilmini anlatmaya başlamış ve hadîs tenkidi sonucundan ortaya çıkan ilmi çalışmaları anlatmıştır. İkinci fasılda da hadîs

tenkidinin önde gelen âlimlerinden bahsederken sahabîlerden râvi tenkidi yapanlarla başlamış, oradan da tâbîiler dönemindeki tenkitçilere geçmiş, hadîs tenkitçilerinin çoğalma nedenlerine değindikten sonra, etbau't-tabiin döneminden başlayarak hadîs tenkidi imamlarını zikretmiş ve hadîs tenkitçilerinin tabakalarıyla birlikte beyan etmiş, bu bağlamda 26 tabakayı en önemli isimleriyle birlikte zikrettikten sonra muteahhirunun mutekaddimunun çalışmalarına yaptıkları ilaveleri anlatmıştır.

Üçüncü bâb hadîs metnini koruma amaçlı geliştirilen tenkit yöntemlerine ayrılmış olup, üç fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl, ravinin zabtı ve onun hadîs metnine olan etkisi başlığında; zabtı detaylandırarak tanıtmıştır. Ardından zabtın ölçüleri, zabtı sına, zabt-ı kitâb, (yazılan metnin zabtı), hadîs yazma kaidelerine değinilmiştir. Daha sonra zabtın ikinci türü olan ezber zabtına geçilmiş ve ezberin önemini anlatıldıktan sonra, hadîs ezberlemenin yöntemlerinden bahsedilmiştir. Müellif zabtı zedeleyen etkenler, tahammûl ve edadaki dikkatsizlik, ezberleme yeteneğinin zayıflaması olarak iki kısma ayırmış ve bunları uzunca anlatmıştır.

Üçüncü bâbın ikinci faslında hadîsi lafız ve mânâ ile rivayet etme konuları ele alınmış ve mânâ ile rivayetin sahabe döneminden beri mevcut olan bir uygulama olduğunu örneklerle anlatmış ve mana ile rivayeti caiz görmeyenleri eleştirmiş, bununla birlikte mânâ ile rivayetten kaynaklanan lahna değindikten sonra, hadîsi ihtisar etme meselesini de anlatılmış ve hadîs tedvin eden âlimlerin metine gösterdiği önemi örneklerle anlatarak fasıl bitmiştir.

Üçüncü bâbın üçüncü faslında ise hadîsin merfu', mevkûf olması ve hadîsin kime ait meselesini ele almış, bu çerçevede de merfu hadîsi tanıtmakla başlamış, müsned ve muttasıl ile merfuun ilişkisine değindikten sonra mevkufu tanıtmıştır. Sahabenin bir rivayeti Hz. Peygamber'e isnad etmek için kullandıkları lafızlar ve merfua da mevkufa da muhtemel lafızlar gibi bazı detayları uzunca anlatmıştır. Daha sonra Maktu rivayeti tanıtmıştır. Oradan da merfu ile mevkufu ayırt etme yöntemlerine geçmiş ve yanlışlıkla merfu olarak nakledilen mevkuf rivayetleri anlatarak bu bâbı sonlandırmıştır.

Dördüncü bâb, hadîs metninin yapısını tenkit etmekle ilgilidir. Bu bâb da üç fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl metindeki garib başlığı altında kelimeleri araştırma ve onları tashif edilmekten koruma başlığını taşımaktadır, fasla garibu'l-hadîsi anlatmakla başlamış ve bu konuyu örneklerle detaylıca anlatmış ve oradan da tashife geçmiştir. Burada da tashifi tanıtmakla başlamış, sened ve metindeki tashifleri anlattıktan sonra, tashif hakkında yazılan eserlere uzunca yer vermiş ve onlara değerlendirmiştir.

İkinci faslı hadîs metninin lafzındaki ihtilaflar başlığını taşımaktadır. Burada maklub, muzdarib, müdrec, sikanın ziyadesi konularını örneklerle işlemiştir. Bu konularla ilgili yazılmış eserleri tanıtmış, tartışmalar da yer vermiştir.

Üçüncü fasılda “Metnin tek kalması” başlığıyla Ferd, Ferd-i mutlak, Ferd-i nisbi gibi ferd rivayetle ilişkili konulara değinmiş, ardından garib hadîsi anlatmıştır. Şaz, Münker rivayet konularını detaylıca anlatarak dördüncü bâbı tamamlamıştır.

Beşinci bâb metnin anlamının tenkidi hakkında yazılmıştır. Bu bâb giriş ve üç fasıldan oluşmaktadır. Girişte müellif Şerî deliller arasındaki zâhiri çelişkiyi detaylıca anlatmıştır. Birinci fasılda Muhtelifu’l-Hadîsi tanıttıktan sonra ihtilaf ve çelişkiyi giderme yolundaki âlimlerin metotlarına yer vermiştir Şafîilerin, Hanefîilerin ve İbn Hacer’in metotlarından kısaca bahsetmiş ve delili şerîi anlama yöntemlerini detaylı olarak ele almaya başlamış, rivayetleri cem etmeyi uzunca anlatmıştır. İkinci fasılda çelişkili rivayetler çözme yöntemlerinden detaylandırarak anlatmıştır. Üçüncü fasılda ise müellif müşkilü’l-hadîsi ele almış, müşkili tanıtmakla başlamış, müşkili örneklerle anlatarak bâbı sonlandırmıştır.

Müellif kitabın son bâbı olan altıncı bâbta muhaddislerin hadîs metnini tenkit etmedeki yöntemlerini ele almıştır. Bu bâb iki fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasılda hadîs metnine yöneltilen şüpheler konusunu işlemiştir. Hadîsi toptan reddedenler ve onlara Şafîî’nin cevabını nakletmiştir. Daha sonra âhad hadîsi reddetme şüphesine geçmiş buna da âlimlerin verdikleri reddiyelerine yer vermiştir. Daha sonra çağımızdaki hadîs inkârcılarını ve onların şüphelerini zikretmiş ve onların iddialarını cevaplandırarak reddetmiştir. Bu fasılda oryantalistlerin ve onlara uyan müslümanların şüphelerine yer vermiş ve bu şüphelere de cevap verdikten sonra faslı bitirmiştir.

Müellif el-Cevâbî altıncı bâbın ikinci faslında hadîsçilerin metin tenkidindeki metotlarını anlatmaya başlamış, sahabe dönemindeki metot ve ölçüleri zikrederek devam etmiş, ilk yöntem olarak hadîsin Kurân’a arzını almış ve bunu da örneklerle detaylıca anlatmıştır. Hadîsi hadîse arz etme konusunu da anlattıktan sonra bazı sahabîlerin şahsına munhasır bazı ölçülerinden bahsetmiş, sahabe döneminden sonraki hadîsçilerin tenkit metotlarını ele almış, hadîs tenkidi metotlarıyla tarih tenkidi metotları arasında karşılaştırma yapmıştır.

Sonuç bölümünde müellif, muhaddislerin metin tenkidi yolundaki çaba ve çalışmalarını işlemiştir. Metin tenkidi ile meşgul olan âlimlerin faaliyetlerini; (1) “hadîs âlimleri ve hâfızları, hadîsin sübutunu incelemiş, metindeki ziyade ve eksikleri tanıtmış ve hadîse karışan uydurma ve benzeri şeylerden hadîsi korumuştur”, (2) “lugat ilmiyle meşgul olan muhaddisler, garibu’l-hadîs ile ilgilenmiştir”, (3) “fıkıhla meşgul olan muhaddisler hadîslerde görülen çalışmaları çözme yolunda çaba göstermiş ve nesih konularını açığa kavuşturmakta gayret göstermişlerdir”, (4) “akîde ve kelâm ilmiyle meşgul olan muhaddisler, müşkilü’l-hadîsle ilgilenmiş ve hadîslerdeki işkalleri halletmeye gayret etmişlerdir” şeklinde değerlendirmiştir.

Anlaşıldığı üzere eser muhaddislerin metin tenkidindeki çabalarını anlamak ve anlatmak açısından çok önemlidir, nitekim yazılış nedeni de budur. Ancak hadîs ve sünnetin tanımları, hadîs usûlü ilminin tarihçesi gibi bilgiler tenkitle doğrudan alakalı olmamakla birlikte hadîs hakkındaki tez olması hasebiyle ele alınmış olmalıdır. Rical bilgilerinin hadîs tankidi açısından önemli olması hasebiyle üzerinde durulmuş, bu da kitabın hacmini arttırmıştır. Kitabın bâblar arasındaki uyumu da kitabın özenle hazırlandığının belirtilerinden biridir.

**Abudusalamu TEKLİMAKAN**

*MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL*